

**BATMAN
AKADEMİ
DERGİSİ**

Batman Üniversitesi
İslami İlimler Dergisi

**BATMAN
ACADEMY
JOURNAL**

Batman University
Journal of Islamic Sciences

BATMAN AKADEMİ DERGİSİ

Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

e-ISSN: 2619-9114

Yıl: 5, Cilt: 5, Sayı:1

Haziran-2021

MAKALE BİLGİLERİ

Anadolu Topraklarında Farsça Edebiyatın Kökleri

The Roots Of Persian Literature in Anatolian Land

Yazar

Remziye ÇELİK

İstanbul Üniversitesi Dr. Öğrencisi

remziyecelik1970@gmail.com

0000-0003-4265-3176

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 16.04.2021

Makale Kabul Tarihi: 30.05.2021

Sayfa Aralığı: 173-206

Öz: Farsça, tarih boyunca büyük bir medeniyet dili olarak özellikle de edebiyat alanında geniş bir coğrafyada etkili olmuş ve Türk edebiyatına derin izler bırakmıştır. Anadolu'nun, Türkler tarafından fethedilmesinden sonra iktisadi refahın, düşünce özgürlüğünün ve düzenli devlet idaresinin hâkim olduğu topraklarda Selçuklu sultan ve devlet adamlarının şairlere, din ve ilim insanlarına karşı saygılı, himayeci ve cömertçe tutumları Farsçanın ilerlemesine önemli rol oynamıştır. Farsçanın bu etkisi özellikle Selçuklu Dönemi'nde zirveye ulaşmış ve sonrasında Osmanlı Dönemi'nde gittikçe derinlik kazanmıştır. Bu çalışmada Anadolu topraklarında Farsça edebiyatın yaygınlaşmasını sağlayan İranlı şair, yazar ve arifleri, ayrıca tarihî seyrî içerisinde bazı Türk devlet yöneticilerinin şiirlerini kısaca inceleyerek bazı önemli şiirleri tercümeleriyle sunmaya çalışacağız. Bu şiirler, Selçuklu, Akkoyunlu ve Osmanlı hükümdarlarının edebî dünyasını yansıtmalarının yanı sıra İran edebiyatının Anadolu topraklarında ne derece kabul gördüğünü ortaya koyması açısından da son derece önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Mesnevî, Dîvân-ı Hâfız, Sultan Melikşah, Farsça.

Abstract: Iran, as a great civilization throughout history, has been influential in many lands, especially in the field of literature, and left impressive and deep traces in the literature of the countries. Iranian poets, writers, and intellectuals undoubtedly have the biggest share in the influence of Persian literature, especially in Anatolian lands. After Anatolia was conquered by the Turks, it became a country with prevailing economic prosperity, freedom of thought, regular government administration, and a cradle for developing fine arts. As the Seljuk sultans and Anatolian Seljuks were generous to poets and showed the well-deserved kindness and patronage to scientists, many scholars, thinkers, and artists came to Anatolia from the Iranian side. This trend reached its peak especially during the rule of the Seljuks and then gradually gained depth during the Ottoman period. In this study, we will try to briefly examine the poems of Iranian poets, writers, and intellectuals which enabled Persian literature to be influential in Anatolian lands, as well as the poems of some Turkish government official in the historical course. In this study, we will try to look for the roots of the influence of Persian language in Anatolian lands and determine the factors affecting this.

Keywords: the Masnavi, the Divan of Hafiz, Malik-Shah I, Persian.

Giriş

İran edebiyatının Anadolu toprakları üzerindeki etkisinin iki bin beş yüz yıllık bir geçmişi vardır. Anadolu toprakları o dönemde Ahemenişlerin¹ egemenliği altında bulunuyordu. Bu süreç tarihte Persler Dönemi olarak bilinmektedir.²

Dönemin önemli kültürel merkezlerinden olan ve bugün Bitlis ilimizin sınırları içerisinde yer alan Ahlat'ta, Selçukluların burayı fethetmesinden önce 434/1042-1043 yıllarında üç dilin (Farsça, Rumca, Türkçe) konuşulduğu bilinmektedir.³

Türklerin Farsça ile yakın teması, X. yüzyılın ikinci yarısının başlarında kurulmuş olan Gaznelilere kadar götürülebilir. Firdavsî, meşhur "*Şâhnâme*"sini Gazneli Mahmud'a sunmuş ve bu dil ile münasebet İran topraklarında hâkim olan diğer Türk devletlerinin egemenliğinde de artarak devam etmiştir.⁴

¹ Adını hükümdar ailesinden alan Ahemeniş İmparatorluğu'nun kurucusu ve ilk büyük hükümdarı, MÖ 546'da Anadolu'daki Lidya Krallığı'nı fethederek devletine imparatorluk vasfını kazandıran Kyros idi. MÖ 539'da Suriye ve Filistin topraklarıyla birlikte Babil'i ele geçirdi. Kyros, Babil'de esir düşen Yahudileri serbest bırakıp Kudüs'te kendi tapınaklarını yeniden inşa etmelerine izin verdi. Fethettiği yerlerdeki gelişmelerden de etkilenecek Lidyalıların madeni para (sikke) kullanımını ve Babillilerin idari uygulamalarını benimsedi. Kyros'un oğlunun Mısır'ı, torunu I. Darius'un da Kuzey Batı Hindistan ile Batı'da Trakya ve Makedonya'yı egemenliği altına almasıyla imparatorluk genişledi. MÖ 338 dolaylarında bir dizi iç sorun ve saray darbesi olmasına rağmen Ahemeniş İmparatorluğu hâlâ güçlü görünüyordu. Yine de on yıl içinde Büyük İskender tarafından son verilmekten kurtulamadı. Anabasis, Xenophon. *Zendeğî-nâme-i Kûroş-i Bozorg*, (Çev.) Hoşyar Ruhsanî, (Tahran: Encumen-i Pejuhiş-yi İran Şehr.), 85.

² Muhammed Emîn Riyâhî, *Zebân ve Edebi Farsî der kalemrov-i Osmânî*. (Tahran: İntişârât-i Pajeng, 1369), 9.

³ Nâsır-ı Hüsrev Kubâdiyânî, *Sefernâme-i Hekîm Nâsır Husrev*. ed. Muhammed Debîr Siyâkî. (Tahran: İntişârât-i Encumen-i Âsâri Millî, 1354), 7

⁴ Nurettin Gemici, "Son Dönem Osmanlı Aydınlarında Farsçanın Tesiri ve İbnülemin Mahmud Kemal (ö. 1957) Örneği", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sayı: 15 (2015): 167-194.

Büyük Selçuklu Hükümdarı Alp Arslan'ın 463/1071 yılında, Malazgirt'te Bizans İmparatoru IV. Romanos Diogenes karşısında elde ettiği başarı; Anadolu'nun fethini ve göçer Türk boyları tarafından iskân sürecini hızlandırmış, böylece Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması süreci başlamıştır. Bu sebeple bu zafer, bütün Ön Asya'nın Selçuklular'ın tasarrufuna geçmesi⁵ ve Anadolu'nun Türk yurdu hâline gelmesinin miladı olarak kabul edilmektedir.⁶ Malazgirt Zaferi'ni müteakip yaşanan yoğun göçlerin neticesinde Dânişmendli,⁷ Saltuklu,⁸ Mengüçüklü,⁹ Artuklu¹⁰ beylikleri kurulmuş;¹¹ bu beyliklerin hâkimiyet kurdukları sahalarda gerçekleşen kültürel faaliyetler Türk egemenliğine paralel bir şekilde Farsçanın nüfuz alanını da genişletmiştir. Bu sebeple Malazgirt Zaferi'ni Farsçanın ve İran kültürünün batıya yayılmasında oynadığı rol sebebiyle İran'ın zaferi olarak değerlendirenler de vardır.¹²

⁵ Ahmet Kartal, "Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde Dil ve Edebiyat", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sayı: 1 (2008): 95-168; Gemici, "Son Dönem Osmanlı Aydınlarında Farsçanın Tesiri", 167-194.

⁶ İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklu Tarihinin Mes'eleleri", *Bellekten*, sayı: 76 (1956): 475-480.

⁷ 1071-1178 yılları arasında Sivas, Tokat, Amasya, Kayseri, Malatya ve civarlarında hüküm süren Türkmen hanedanıdır. Geniş bilgi için bk. Abdülkerim Özaydın-M. Baha Tanman, "Dânişmendliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, 8: 469-477.

⁸ Merkezi Erzurum olmak üzere Doğu Anadolu'da hüküm süren Türk-İslâm hanedanıdır (1071-1202). Geniş bilgi için bk. Abdülkerim Özaydın-Nesrin Çiçek Akçıl, "Saltuklular". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2009, 36: 54-57.

⁹ Selçuklular Devri'nde XI-XIII. yüzyıllarda Erzincan, Kemah, Divriği ve Karahisar şehirlerinin bulunduğu bölgeyi yönetmiş olan bir Türk hanedanıdır. Geniş bilgi için bk. Faruk Sümer - Nesrin Çiçek Akçıl, "Mengüçüklüler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2004, 29: 138-143.

¹⁰ Diyarbekir ve Mardin çevresinde 1102-1409 tarihleri arasında hüküm süren bir Türkmen hanedanıdır. Geniş bilgi için bk. Coşkun Alptekin -Ara Altun , "Artuklular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, 3: 415-419.

¹¹ Mehmet Ali Hacıgökmen, "Hubeyş Bin İbrahim Et-Tiflîsi ve Tıp Alanındaki Çalışları", *Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine Mehmet Altay Köymen Armağanı*. Ed. Mehmet Hacı Gökmen, (Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 1. Baskı, 2011), 239-248.

¹² *Zebîhullah Safâ, Târih-i Edebiyât der İran*, (Tahran: İntişârât-i Firdevs, 4. Baskı, 1366), 23; Riyâhî, *Zebân ve Edebi Farsî*, 1-6.

1. ANADOLU'DA ÖNEMLİ ŞAİR VE YAZARLAR

Selçuklu sultanlarının şahsi gayretleri Farsçanın edebî gelişiminin hızla devam etmesine yardımcı olmuştur.¹³ Selçuklu sultanlarının ülkede refah ve adaleti sağlama çabası; Anadolu'yu (diyar-ı Rum) şair, yazar, bilim adamı ve diğer sanatkârlar için cazip bir ülke hâline getiriyordu.¹⁴ Selçuklu başkentine yahut diğer büyük şehirlerine gelen bu insanlar; çoğu zaman rahatlıkla kendilerini himaye edip saygı gösterecek, ihsanlarda bulunacak bir hükümdar veya devlet adamı bulmakta zorluk çekmiyorlardı.¹⁵ Bu dönemde, Baharî, Fahreddîn Gurgânî, Burhânî, Ezrâkî, İbnü'l-Hebbâriyye, Ebu'l-Meâli Nahhas İsfahanî, Lami'î Cürcânî, Abd ül-Vasî Cebelî, Emîr Mu'izzî ve Edîb Sabîr gibi şairlerin Büyük Selçuklu sultanlarından gördükleri himayeye binaen yazdıkları eserler önem arz etmektedir.¹⁶ İran edebiyatında iz bırakmış şairler arasında Ömer Hayyam, Am'ak-i Buhârî, Senâ'î, Mehestî, Seyyid Hasan-ı Gaznevî, Ebû Tâhir el-Hâtûnî, Nâsir-i Husrev, Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân, Âbîverdî¹⁷, Ferruhî ve 'Unsûr'î¹⁸ saymak mümkündür.¹⁹ Bu isim-

¹³Osman G. Özgüdenli, "Selçuklu Çağında Dil ve Edebiyat" *Selçuklu El Kitabı*, ed. Refik Turan, (Ankara: Grafiker, 2012), 633-644.

¹⁴ Necmüddîn-i Dâye Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed Şâhâver el-Esedî Râzî, *Mirsâdü'l-'ibâd Mine'l-me'bde' İle'l-me'âd*, Ed. Hüseyin el-Hüseynî en-Nî'metüllahî, (Tahran: Meclis, 1312), 9.

¹⁵ Ahmet Kartal, "Anadolu'da Farsça Şiir Söyleyen Türk Şairler (XI.-XVI. Yüzyıllar)", *Türkler*, Ankara, 2002, 7: 682-695.

¹⁶ Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, (Bilge Kültür Sanat, 8. Baskı, İstanbul 2013), 163; Seyhan Dobra, "Türkiye Selçuklu ve Beylikler Devrinde Kitap İthâf Etme Geleneği", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi* (The Journal of Social and Cultural Studies), sayı: 4 (2016): 107-128.

¹⁷Osman G. Özgüdenli, "Büyük Selçuklu Sultanlarına Ait Farsça Şiirler", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 2 (Sonbahar 2014): 39-67.

¹⁸Mahbub Mehdeviyân, -Behrûz Nâsırî. "Nüfûz ve Gosteriş-i Zebân ve Edebiyât-ı Farsî der Âsyây-i Sağır", *Bahâristân-i Suhen*, sayı: 26 (payiz 1393): 1-14.

¹⁹ V. yüzyıl ortası ve VII. yüzyıl başları şairleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Safâ, *Târîh-i Edebiyât der-İran*, 2/335-877, Osmanlı şairleri için 3/142-143, VII ve VIII.

lerin Farsça olarak kaleme aldığı eserler, Selçuklu Türkiye'sinde Arapçanın yanı sıra Farsçanın da yükselişinde önemli rol oynamıştır.²⁰

Selçuklu Dönemi'nde vezirlerin ve Dîvân heyeti üyelerinin yanı sıra resmî işleri yürüten yüksek rütbeli memurların çoğunun İranlı olmaları ve Farsça konuşmaları ister istemez Farsçanın Selçuklu sarayında öne çıkmasını sağlamıştır. Yöneticilerin birbirleri ile Farsça yazışmaları, önemli şehirlerde Farsça konuşulması, eğitimin ve önemli eserlerin telif ve tasnifi ve şiir dili olan²¹ Farsçayı hem resmî belge dili hem de edebî dil²² hâline getirmiştir.

Anadolu Selçuklularının hâkimiyet kurduğu yaklaşık iki buçuk asırlık zaman zarfında 250'nin üzerinde eser telif edilmiştir. Bu eserlerden 14 tanesini yazan meçhuldür. Geriye kalan eserler 80 müellif tarafından yazılmıştır. 145 eserin dili Farsça, 68 eser Arapça, 15 eser de Türkçe olarak kaleme alınmıştır.²³ Bu da bize Farsçanın Selçuklu Türkleri üzerindeki etkisine dair ipuçları vermektedir.

Farsçanın şiir dili olması, Fars kültürünün derin etkileri İslam edebiyat kültüründe önemli türlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu hususta bilhassa Sâmâniler, Gazneliler ve Selçuklular çok büyük katkılar sağlamışlardır.²⁴ Bu dönemde sultanlar, önemli şairleri saraylarında barındırmış ve İslam kültürünün edebiyat sahasında ilerlemesini sağlamışlardır. Bu vesileyle Fars edebiyatına hatta -verilen eserlerin niteliği itibarıyla- dünya edebiyatına önemli eserler kazandırılmıştır. Bunun en büyük örneklerini ise

yüzyıl şairleri için, 3/1, 244-704, VIII. yüzyıl ve X. yüzyıl başı şairleri için 3/2, 201-463; Riyâhî, *Zebân ve Edebi Farsî*, 62-73.

²⁰ Abbas Sabbağ, "Te'sis-i Zeban-i Farsî ber Zebâni Turkî Osmanî ve Osmanîhâ", (Erişim 12.04.2021). <http://rdehqani.blogfa.com/post/1>.

²¹ Riyâhî, *Zebân ve Edebi Farsî*, 10.

²² Safâ, *Târîh-i Edebiyât der İran*, 332; Özgüdenli, "Selçuklu Çağında Dil ve Edebiyat", 633-644.

²³ Mikail Bayram, "Anadolu'da Te'lif Edilen İlk Türkçe Eser Meselesi", *Erdem*, sayı: 36 (Temmuz 2000): 899-906.

²⁴ Muhammed Avfî, *Tezkire-i Lubâbu'l-Elbâb*, neş. Edward G. Browne - Mîrzâ Muhammed-i Kazvîni. (Çev.) Muhammed Abbâsî, (Tahran: bas. Mümtâz, 1361), 22.

Mevlânâ'nın *Mesnevî*²⁵'si, Sa'dî'nin *Bustan* ve *Gülîstan*'ı²⁶, Hafız'ın *Divan-ı Hafız*'ı²⁷, epik mesnevi türündeki Firdevsî'nin *Şâhnâme*'si²⁸

²⁵ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö. 672/1273) tasavvuf anlayışını içeren İslâm kültürünün en önemli eserlerinden biridir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin altı cilt (defter) ve yaklaşık 25.700 beyitten meydana gelen Farsça eserine *Mesnevî* adını vermesi, onun öncelikle kitabın nazım şekline dayanarak bir isimlendirmede bulunduğu göstermektedir. *Mesnevî* şârihleri, eserin "bir şeyi ikiye katlamak, çift yapmak" anlamlarına gelen adının, şeklinin yanı sıra mana ve muhtevasına da işaret ettiğini, birbiriyle müteakıl ilahi isimlerin mazharları olmaları itibarıyla şahâdet âlemindeki bütün varlıkların (sûret-mâna, varlık-yokluk, gayb-şahâdet, ışık-karanlık gibi) çift çift veya ikili zıtlar hâlinde zuhur ettiğini, *Mesnevî*'nin şahâdet âlemindeki eşya türlerinin hakikatlerine, duyulur şeylerden (mahsûsât) akledilen şeylere (ma'kulât) kadar bütün çift ve zıt varlıkların hâllerine dair bir kitap olmasından dolayı Mevlânâ'nın esere bu adı verdiğini ileri sürmüşlerdir. Bk. Semih Ceyhan, "Mesnevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2004, 29: 325-334.

²⁶ "Külliyât-i Sa'dî" olarak da nitelenen *Bustan* ve *Gülîstan* iki ayrı eserdir. *Bustan*'ı 655'te (1257) kaleme almıştır. Bunu şu mısrasıyla dile getiriyor: "ز ششصد فزون بود پنجاه و پنج" (Altı yüz ekleyerek elli beş). Sadece şiirden oluşmakta olup dört bin beyittir. *Mesnevî* tarzında yazılmıştır. Bk. Bedrüddin, "Nokat-i Kûtah Der Movredi Bustan ve Gülîstan-i Sa'dî", 20. *Bustan* uzun bir ön sözden ve on babdan oluşur: adl, ihsan, aşk, tevazu, rıza, zikir, terbiye, şükür, tövbe ve münacat. Bu eseri Ebû Bekir b. Sa'd b. Zengî adına yazmıştır. *Gülîstan* kitabını ise 656'da (1258) kaleme almıştır. Sekiz babdan oluşmaktadır. Şiir ve nesir türünü barındırmaktadır. Sa'dî Medine-i Fazıla şehrini *Gülîstan* kitabında tasvir etmeye çalışmıştır. Terimler *Gülîstan*'da ahenkleşerek adeta kulağa musiki oluşturur. Gerek kendi türü ([makâme](#)) içinde gerek sanat değeri bakımından taklit edilemeyen bir eserdir. Kazîmî, "Âsari Sa'dî". Bu eser padişahların hal ve hareketlerini, dervişlerin ahlâkını, kanaatin faziletini, susmanın faydalarını, aşk ve gençliği, güçsüzlük ve ihtiyarlığı, terbiyenin etkisini ve sohbet âdâbını konu alan sekiz bölüm halinde düzenlenmiştir. Sa'dî bu eseri de Ebû Bekir b. Sa'd b. Zengî'ye sunmuştur. Tahsin Yazıcı, "Gülîstan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, 14: 240-241.

²⁷ *Hâfız Dîvânı*, Türkiye'de *Mesnevî* ve *Gülîstân*'dan sonra en çok okunan Farsça metinlerin başında gelir. Hem Fars dilinin hem de belâgat konularının öğretiminde ezberletilen şiirler arasında Hâfız'ın şiirlerinin önemli yeri vardır. Hâfız'ın Türk divan şiirine de geniş ve sürekli etkisi olmuştur. Köprülü, saz şairlerinin bile Sa'dî gibi Hâfız'a da yabancı kalmadıklarını söyler. Dîvân edebiyatının İran tesiri altında kalmış olmasıyla ilgili tenkit ve değerlendirmeler çok defa Hâfız tesirine bağlanır. XIV ve XV. yüzyıl dîvân şiirinde Hâfız'dan tercüme denilecek kadar büyük benzer-

vb. pek çok eserden bahsedebiliriz. Bu suretle karşılıklı etkileşim hâlindeki Türk ve Fars edebiyatları iki kardeş edebiyat²⁹ olarak literatürdeki yerini almıştır.

Türklerin göçer yaşam tarzından yerleşik yaşama geçiş süreci devam ettiği için yerleşik kültürün temsilcisi olan İranlıların yazılı kültürlerinin daha eski ve köklü olmasının, bu anlamda Farsçaya bir avantaj sağladığı açıktır. Nitekim siyaset ve ilmiye bürokrasisinde Fars kökenlilerin yoğunluğu, edebiyat ve mimari gibi güzel sanatlarda Fars unsurunun öne çıkması bu durumun bir sonucudur. Buna en büyük örnekler olarak Seyfüddin Ebû'l Muzaffer zamanında 576/1180 Mevlevihaneyi yapan Bedrüddin Tebrizî, Divriği Kalesi'ni ve Camisi'ni yapan Hasan Pîruz Merağêî gibi İranlı mimarları gösterebiliriz. Ayrıca şehrin büyük camisini 626/1228 yılında Hürremşah b. Mecid Ahlatî ve Ahmed b. İbrahim yapmışlar ve Osmanlılar zamanına kadar İranlı sanatkârların üstünlükleri devam etmiştir.³⁰

Farsça dîvân edebiyatı VI/XII yüzyıldan sonra ilmî ve edebî alanda kendini göstermeye başlamıştır. Hindistan'ın batısından Orta Doğu'ya hatta Akdeniz sahillerine kadar bu dilde şiir yaygınlaşmıştır. Devlet adamları ve ilmiye sınıfı arasında edebî zevkin bu istikamette geliştiği söylenebilir.³¹

likler gösteren gazeller vardır. Şiirlerindeki âhenk ve akıcılık yanında dilinin sade, tekellüfsüz ve veziz olması şöhretinin en önemli sebeplerinden biridir. Her türlü ilmî, ahlâkî, felsefî mazmunları ihtiva eden gazellerinde değişik vezinler kullanan Hâfız, şiirlerinde birçok edebî sanata yer vermesine rağmen mana ve ifadeyi bu sanatlarla boğmamıştır. Arap şairlerinin dîvânlarıyla çok meşgul olmuş, bunun etkisiyle gazellerine ve bilhassa mülemmalarına sevgiliye hitap ederek ve ona selâm göndererek başlamıştır. Bk. Tahsin Yazıcı, "Hâfız-ı Şîrâzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, 15: 103-106.

²⁸ Dobra, Türkiye Selçuklu ve Beylikler Devrinde Kitap İthâf Etme Geleneği", 107-128.

²⁹ Bedüzzaman Firûzanfer, "Şî'r ve Şair Rûdeki", *Danışgâhi Edebiyat-i Ulûmi İnsânî*, sayı: 4 (Ferverdin 1338): 93-116

³⁰ Riyâhî, *Zebân ve Edebi Farsî*, 11.

³¹ Gulam Ali Arya, "Âğâzi Şî'ri Farsi-î Derî der Serzemin-i Fârs", *Nâme-i Parsi*, sayı: 35 (1375): 55, 41.

M X. asırdan³² itibaren Horasan ve Mâverâünnehir merkezli ortak bir edebiyat oluşmuştur. İslâm kültür ve medeniyetinin başlangıcında oluşturulan ve klâsik Türk edebiyatının da kökenini teşkil ettiği düşünülen bu ortak edebiyatın dili, tarihî zaruretler gereği Farsça olmuştur.³³

Sultan Alparslan Devri'nde Şair 'Abdu'l-Melik-i Burhânî, Melik-şâh ve Sencer zamanında ise Şair Emîr Mu'izzî; "emîru'ş-şu'arâ" unvanını taşımışlardır. Devrin önde gelen şairleri Emîr Mu'izzî, Enverî, Mehestî Gencevî³⁴, Ömer Hayyâm, Edîb Sâbir, 'Am'ak-ı Buhârî, Senâî, 'Abdu'l-Vâsi'-yi Cebelî, Seyyid Hasan-ı Gaznevî, Ebû Tâhir el-Hâtûnî ve Ezrakî'nin Selçuklu sarayı ile ilişki içerisinde olduğu bilinmektedir. Bu şairlerin yanı sıra Büyük Selçuklular zamanında yetişen diğer önemli şair ve edipler arasında Lâmi'î-yi Gurgânî, Nâsir-i Husrev, Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân ve Âbîverdî'yi saymak mümkündür.³⁵

Malazgirt Zaferi'nden 30 sene kadar sonra Anadolu topraklarında yazılan ilk Farsça eser, "Keşfu'l-Akabe" adlı astronomiye ait eserdir. Bu eseri Kayseri dizdarı³⁶ olan İbnü'l-Kemal İlyas b. Ahmed yazmıştır.³⁷

³² Klasik dönem şairlerinin M X-XI. yüzyıllarda ortaya çıktığını gösteren yazarların aksine ilk Türk şairlerine M IX. yüzyılda rastlamaktayız. Bk. Firûzanfer, "Şi'r ve Şâir Rûdeki", 96.

³³ Ahmet Arı, "Fars Şiiri mi Farsça Şiir mi? Klasik Türk Şiir Geleneğinin Oluşumu ve Sınırları Hakkında Düşünceler", *Bilig*, sayı: 25 (Bahar 2003): 173

³⁴ Ebu'l-Kâsım Hâlet, "*Şâhân-i Şâir*: Ehvâlât-i Şâhân ve Şahzâdegân-i Suhanver ve Ba'zi şueray-i der bâr-i ânân ve ber gozide-i eş'ari ânân", (Tahran: İntişarat-ı İlmî, 1346), 61.

³⁵ Özgüdenli, "Büyük Selçuklu Sultanlarına Ait Farsça Şiirler", 39-67; Riyâhî, *Zebân ve Edebi Farsî*, 62-73.

³⁶ Kale, hisar" anlamına gelen Farsça diz kelimesinden türetilmiştir. Kale muhafızlarının kumandanı durumunda bulunan dizdar, Türk-İslâm şehirlerinde kalenin sadece bir askerî mevki olmaktan çıkması ile askerî görevinin yanı sıra şehrin asayiş-i kalede saklanan değerli eşyaların korunması, hapishaneden sorumlu olma gibi

Farsça “*Melik-nâme*”³⁸ adlı kitap, M XI. yy.ın sonu XII.yy.ın başında yazılmıştır ve Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nun kudretli hükümdarı Alparslan’ın anısına atfedilmiştir.³⁹

Ayrıca Vezir Nizâmülmülk’ün Sultan Melikşah için kaleme aldığı “*Siyâsetnâme*”⁴⁰, İslam dünyasında türünün en güzel örneklerindedir.⁴¹

Dânişmend Beyliği sınırları içindeki Kayseri’de telif edilmiş ve Dânişmend Gazi’ye (ö. 498/1105) sunulmuştur. Böylece sanılanın aksine Anadolu’da ilmî ve edebî eserlerin, XII. asrın ikinci yarısında değil XI. asrın sonlarında Dânişmend ülkesinde ve onların himayesinde yazılmaya başladığı ortaya çıkmaktadır.⁴²

Türkler İslam inanç ve kültürünün birçok esaslarını Araplardan ziyade İranlılardan almışlar ve bu manada İran’ın kültürel nüfuzundan daha çok etkilenmişlerdir.⁴³

Bu etkileşim sürecinde Büyük Selçuklular kadar Anadolu Selçuklularının da Farsçanın yaygınlaşmasına katkıları olmuştur.⁴⁴

çok çeşitli vazifeler de yapmış ve şehrin sosyal hayatı ile yakından ilgili bir görevli olarak önem kazanmıştır. Yusuf Oğuzoğlu, “Dizdar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1994 İstanbul, 9: 480-481.

³⁷ Bayram, “Anadolu’da Te’lif Edilen İlk Türkçe Eser Meselesi”, 899.

³⁸ Bu eser kayıptır, XII. yüzyıla ait olan eser kaybolmuş orijinal yapıtının tahmini olarak yeniden titizlikle düzeltilmesini Cl. Cahen yapmıştır. Cahen, *Le Malik-nameh et l-Histoire des Origines Seldzukides*, Le Malik-nameh et l-Histoire des Origines Seldzukides, Oriens 2 (Paris 1949) 31-65 Krşidem, Pre-Ottoman, Turkey,19.

³⁹ Aleksis G.K. Savvıdıs, “Selçuklu Sultanı Alp Arslan ve Bizans”, (Çev), Esin Ozansoy, *Tarih Dergisi*, sayı: 35 (1994), 304.

⁴⁰ Nizâmülmülk’ün 485’te (1092) tamamladığı *Siyâsetnâme (Seyrül-mülük)* kitabı devlet teşkilâtı ve idaresiyle ilgili konuları ele almaktadır. Elli fasıl hâlinde düzenlenmiş olup çok faydalı bilgiler içermektedir. Bk. Safâ, *Târih-i Edebiyât der İran*, 905-907; Özeydın, “Nizâmülmülk”, 194-196.

⁴¹ Özgüdenli, “Selçuklu Çağında Dil ve Edebiyat”, 633-644.

⁴² Bayram, “Selçuklular Zamanında Tokat Yöresinde İlmî ve Fikrî Faaliyetler”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, (Tokat, 2-6 Temmuz 1986), 31-32.

⁴³ M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatının İlk Mutasavvıfları*. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Baskı, 1976), 20-21.

⁴⁴ Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Özgüdenli, “Büyük Selçuklu Sultanlarına Ait Farsça Şiirler”, 39-67.

Kutalmışoğlu I. Süleyman Şah Dönemi'nden (1075) III. Alâeddin Keykubad Dönemi'ne (1302) kadar geçen süreçte Fars edebiyatının etkisi Konya'da ve diğer Anadolu şehirlerinde yaygınlık kazandı. Nâsiruddin Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca'ferî er-Rugadî el-Münşî tarafından yazılmış olan *Târih-i İbn-i Bîbî* (Tarih-i Selacike-i Rum)⁴⁵ "*Râhatü's Sudûr ve Âyetü's-sürûr fî Târîhi'd-Devleti's-Selcûkiyye*" kitabının yazarı Râvendî, "*Mesnevî*" ve "*Fihî Mâ Fih*" eserlerinin müellifi Mevlânâ Muhammed Belhî, *Mirsâdu'l 'İbâd*'ın yazarı Necm-i Râzî, "Farsça bir eser olan Merzûbânâme'nin yeniden kaleme alınmış şekli Ravzatü'l-'ukûl"⁴⁶ün yazarı Muhammed

⁴⁵ Anadolu Selçuklu Devleti'nin yaklaşık bir asırlık dönemi için en önemli kaynaklardan biri *el-Evâmîrü'l-'Alâ'îyye'nin* (*Târîh-i İbn Bîbî*) günümüze intikal eden tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır (Ayasofya, nr. 2985). Zahriye sayfasındaki ibareden bu nüshanın bizzat müellif tarafından III. Gıyâseddin Keyhüsrev'e takdim edilmek üzere İbrâhim b. İsmâil b. Ebû Bekir el-Kayserî'ye istinsah ettirildiği anlaşılmaktadır (tıpkıbasım, s. 744). Bu nüshadan istinsah edilmiş nüshalardan biri Millet Kütüphanesinde (nr. 819), diğeri Paris'te Bibliothèque Nationale'dedir. Tarih kitabı olmaktan çok VII. (M XIII.) yüzyıldaki parlak İslâm kültürünü yansıtan bir hatırat kitabı olarak değerlendirmek daha doğrudur. İbn Bîbî Anadolu Selçuklu Devleti'nin sadık bir hizmetkârı, saray görevlisi ve yüksek bürokrasisinin bir mümessili sıfatıyla kaleme aldığı eserinde Anadolu'nun siyasi, içtimai, idari, iktisadi ve kültürel hayatından hakiki ve cazip tablolar çizmiş ancak çağdaşı olduğu hâlde Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Hacı Bektâş-ı Velî gibi meşhur simalardan bahsetmemiştir. Alâeddin Atâ Melik Cüveynî'nin *Târîh-i Cihângüşâ'*sını örnek almışsa da bu eserin seviyesine ulaşamamıştır. Bk. Abdülkerim Özeydin, "İbn Bîbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, 19: 379-382; Mürsel Öztürk, İbn Bibi (El-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi) *el-Evâmîrü'l-'Alâ'îyye fî'l-umûri'l-'Alâ'îyye* (*Selçuk-nâme*) I, (Çev.) Mürsel Öztürk, (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı Basımevi, 1996), 1-4

⁴⁶ Taberistan Hükümdarı Şervîn'in oğlu Merzûbân'ın M X. yüzyıl sonlarında yazdığı ahlâkî ve siyasi öğüt veren bir kitap olup aslı Taberistan bölgesinde konuşulan ve Eski Farsçanın bir lehçesi olan Tabericedir. Ancak bu dille yazılmış nüsha günümüze ulaşmamıştır. Sadece daha sonra yapılan iki yeni Farsça versiyonu bilinmektedir. Bunlardan ilkinin yazarı olan Muhammed b. Gâzî Malatyevî eseri tashih edip yeni Farsça ile *Ravzatü'l-'ukûl* ismi altında önce kâtibi, daha sonra veziri olduğu Selçuklu Sultanı Rükneddin II. Süleyman Şah'a sunmuştur (598/1201-1202). Ardından muh-

Gâzî el-Malatyevî... Fars edebiyatının Anadolu'da yaygınlaşması-
na ortam hazırlamışlardır.⁴⁷

VI/XII asırda yaşamış, başta tıp ilmi olmak üzere astronomi, edebiyat, Arap dili ve edebiyatı ile lügat alanlarındaki çalışmalarıyla tanınmış ilmî şahsiyetlerden⁴⁸ olup 1183 yılında vefat eden Ebûl Fazl b. İbrahim b. Muhammed⁴⁹, Kemaluddîn Hubeş b. İbrahim⁵⁰ Bedî'u'z-zaman el-Gaznevî et-Tiflîsî⁵¹ olarak da bilinir. Anadolu topraklarında Farsça eserler telif edenlerin ilki⁵² olarak kabul edilmektedir. Eserlerinden "*Kânûnü'l-Edeb*"⁵³, Arapça-Farsça bir sözlük olup 548/1153'te⁵⁴ telif edilmiştir. Müellif, Farsçada kırk sekiz kaynaktan derleyerek hazırladığı bu kitap kadar mükemmel bir lügat bulunmadığını söylemiştir.⁵⁵ II. Kılıçarslan'ın (559-588/1164-1192) hizmetinde bulunmuş ve saraydaki dinî ve ilmî oturumlarına katılmış olan Tiflîsî'nin⁵⁶ doğum tarihi hakkında

temelen 608-622 (1211-1225) yılları arasında *Merzübünnâme*'yi zamanın Farsçasına çeviren Sa'deddin Verâvîni bunu Azerbaycan Atabegi Rebibüddin'e ithaf etmiştir. Riyâhî, *Zebân ve Edebi Farsî*, 62.

- ⁴⁷ Muhammed Taki Bahar, *Sibkşinâsi*, (Tahran: İntişarat-i Emir-i Kebir, 1992), 2/404.
- ⁴⁸ Ali İpek, "İlk Dönem İslâmî İlimlerde Önemli Bir Merkez Tiflis", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 8 (2017): 73-93.
- ⁴⁹ İrec Efşar, "Beyânü's-Sanâ'at", *Neşriyye-i Ferheng-i İran Zemîn*, sayı: 5 (1336): 278-458.
- ⁵⁰ *Kâmilü't-Ta'bir* adlı kitabında Hâkim Şerefü'd-din veya Kemalü'd-din ebû'l-Fazl Hubeş b. İbrahim b. Muhammed Kemalî Mutetabbib olarak geçmektedir. Bundan başka o, eserlerinin mukaddimelerinde kendisini, Ebû'l Fazl Hubeş b. İbrahim b. Muhammed el Mütetabbib Tiflîsî olarak tanıtmaktadır. Hacıgökmen, "Hubeş Bin İbrahim Et-Tiflîsî", 239-248.
- ⁵¹ Özgüzenli, "Selçuklu Çağında Dil ve Edebiyat", 633-644.
- ⁵² Riyâhî, *Zebân ve Edebi Farsî*, 39.
- ⁵³ Müellifin 545/1150-51 yılında yazdığı bu eser, Arapça kelimelerin (kaidelerin) Farsça açıklamalarını ihtiva ediyor. Kâtib Çelebi, bu eseri nadide bir çalışma olarak değerlendirmektedir. Çok sayıda yazma nüshaları bulunan bu eserin, Sa'deddin Müstakim-zâde tarafından "*Elsine-i Selâse*" adıyla Türkçeye tercüme edildiği de kaydedilmektedir. İpek, "İlk Dönem İslâmî İlimlerde Önemli Bir Merkez Tiflis", 73-93.
- ⁵⁴ Esad Efendi Kütüphanesi, 3252 no.da derleyene dayandırıılarak kitabın 545 yılında yazıldığı belirtilmektedir. Efşar, "Beyânü's-Sanâ'at, 278-458.
- ⁵⁵ İzgi, "Hubeş et-Tiflîsî", 268-270.
- ⁵⁶ Riyâhî, *Zebân ve Edebi Farsî*, 40; Mevlüt Poyraz, "Hubeş et-Tiflîsî'nin Hayatı: Biyografi Denemesi", *Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 2/1 (2018): 65-102.

kesin bilgi bulunmamakla birlikte yazdığı eserlerin tarihlerini verdiğinden H VI. yüzyılın başlarında doğduğu kabul edilebilir. Tiflisi *Vücûhü'l-Kur'an*⁵⁷ adlı kitabını Konya'da kaleme almış,⁵⁸ ayrıca "*Kâmilü't-Ta'bîr*" adlı bir tefsir kitabını da yazmıştır. Tiflis'in 28'den⁵⁹ fazla risalesi ve kitabı bulunmaktadır.⁶⁰

Muhammed Ali b. Râvendî, *Râhatü's-Sudûr* adlı eserini Anadolu Selçuklu tahtında oturan II. Rükneddin Süleyman Şah'a takdim etmek üzere Konya'ya gittiğini, II. Süleyman Şah'ın da 600/1204'de vefatı üzerine kitabını yeni Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev'e ithaf etmek istediğini ancak bu fırsatı, Sultan'ın 603/1207'de Antalya'yı fethi münasebetiyle yakaladığını belirtir.⁶¹

Bahâeddin Ahmed b. Mahmud Tûsi (Kâniî mahlaslı) H 618/1221 yılında Konya'ya göç eden ve üç büyük Selçuklu sultanına 40 yıl boyunca şiir söyleyen, Farsça şiirler yazan şairlerden sayılmaktadır.⁶²

Muhyiddin Mesud Şah b. İzzeddin Kılıçarslan, I. Gıyâseddin Keyhusrev b. Kılıçarslan, II. Rükneddin Süleyman, I. İzzeddin Keykâvus, I. Alâeddin Keykubad...gibi birçok Selçuklu hükümdarları bu bağlamda Farsça şiir ve edebiyatın öncüsü olmuşlardır.

⁵⁷ 1163 yılında kaleme alınmıştır. Kitabın bilinen tek nüshası Atıf Efendi Kütüphanesinde 1316 no.da kayıtlıdır. Ahmet Ateş'e göre Anadolu'da kaleme alınan ilk eserlerden biridir. Bk. Ahmet Ateş, "Anadolu Kütüphanelerinde Mühim Yazmalar", *Tarih Vesikaları*, sayı: 1/16 (1965): 163-164.

⁵⁸ Hacıgökmen, "Hubeyş Bin İbrahim Et-Tiflisi", 239-248.

⁵⁹ Hacıgökmen, 25 tane eserinin olduğunu yazmaktadır. Bk. Hacıgökmen, "Hubeyş Bin İbrahim Et-Tiflisi", 243.

⁶⁰ Kumeylî, İrec Efşar'a atfen 28 kitabının olduğunu bildirmektedir. Bk. Kumeylî, "Kamil et-Tabîr, Hubeyş Tiflisi, Vajehay-i Nadir-i An".

⁶¹ Özeydin, "Râvendî, Muhammed b. Ali", 471-472.

⁶² Riyâhî, *Zebân ve Edebi Farsî*, 60.

1.1 Farsçanın Altın Çağı

I. İzzeddin Keykâvus, I. Alâeddin Keykubâd ve II. İzzeddin Kılıncarslan zamanlarında Farsça altın çağını yaşamaktaydı. Pek çok padişahın ve çocuklarının adları artık Farsçaydı. Alâeddin Keykubâd'ın Konya'nın 100 km uzağında yaptırdığı "Kubâdâbâd" sarayın salonunun duvarlarında *Şâhnâme'*den metinlerin ve resimlerin yer alması⁶³ ve Sivas surlarının üzerine *Şâhnâme'*den bazı parçalar kazdırılması, bunu açık bir surette gösteriyor. Konya saraylarının dâhili hayatı ve hükümdarların Acem şairlerine ve Acem edebiyatına karşı gösterdikleri iltifat ve bağlılığın samimiyeti düşünülünce bu hakikat inkâr olunamaz.⁶⁴

Önemli birkaç Farsça şiir ve tercümesi ile konumuza açıklık getirmeye devam edeceğiz: H VII. yüzyılda yaşayan ve babasının adıyla anılan Hüsamuddîn Ali b. Fazlullah Salar'ın kızı da (O dönemde kadın şair ve yazarların adı babasının adıyla anılır ve onun kızı olarak bilinirdi.) bu dönemde Farsça şiirler yazan şairler arasında göze çarpmaktadır ve ele alacağımız şiiri o dönemin en iyi Farsça şiirlerinden sayılmakta olup bir kadın tarafından söylenmesi de şiire ayrı bir değer katmaktadır⁶⁵:

1.2 Anadolu Topraklarında İlk Müslüman Kadın Şairden Farsça Bir Şiir

تاطره آن طره طرار برآمد	بِس آه كزین سینہ غمخوار برآمد
در عشق هر آن كس كه بدین كوي	چانش به غم و حسرت و تیمار برآمد
فروشده	آن روز كه او مست به بازار برآمد
خوبان جهان را همه بازار شكستند	آن قامت چون سرو سمن زار برآمد
شمشاد خجل شد چو زیستان زمانه	كان سوسن نو رسته زگلزار برآمد
شد عارض زیباش گل باغ لطافت	زیرا كه به يك غمزہ او كار برآمد
ای چرخ مكن قصد به خون ریختن خلق	چون كوكبه شاه جهاندار برآمد
ای ماه كنون ندمه حسن تو بنشست	

شاهی	به	لطافت	چو	دم	عیسی	جان	بخش
جمشید	دوم	شاه	جوانبخت	جهان	بخش		

⁶³ Riyâhî, *Zebân ve Edebi Farsî*, 37.

⁶⁴ Köprülü, *Türk Edebiyatının İlk Mutasavvıfları*, s. 193.

⁶⁵ Riyâhî, *Zebân ve Edebi Farsî*, 56.

“O sevgilinin zülfü açılıverince
Bu dert dolu göğsümden birçok ah yükseldi.
Bu sokağa giren herkesin aşk dolu
Canı gam, hasret ve hüznün ile taşı.
Âlemdeki iyiler pazarı hep iflas etti,
O mest olarak pazara geldiği günden beri.
Şimşir ağacı zamanın bostanından utandı,
O servi boylu çimenliğe zâhir olduğundan beri.
İncelik bahçesinde güle güzellik eklendi,
O güllükte biten zambak ortaya çıktığından beri.
Ey felek insanların kanını dökmeye yeltenme,
Zira onun bir gamzesi ile iş bitiverir.
Ey ay! Senin güzelliğin şimdi oturdu yüzüne,
Çünkü alemlerin şahının yıldızı zâhir oldu.
Bir şah ki hayat veren İsa nefesi inceliğinde,
[Sanki] Âlemlerin genç şahı İkinci Cemşid.”⁶⁶

2. ANADOLU TOPRAKLARINDA FARS DİL VE EDEBİYATININ GELİŞİMİNDE KATKISI OLAN SELÇUKLU PADİŞAH VE MELİKLERİ

2.1 Büyük Selçuklu Sultanı Celâlü'd-dîn Melikşah

Şiirlerini tespit edebildiğimiz ilk Selçuklu hükümdarı, Sultan Melikşah'tır. Tezkire yazarı Muhammed-i 'Avfi, Şeyhu'l-İslâm Zekîu'd-dîn b. Ahmed el-Lûhûrî'ye dayanarak Sultan Melikşah'ın

⁶⁶ Riyâhî, *Zebân ve Edebi Farsî*, 50.

şiire ilgi duyduğunu ve zaman zaman da bizzat şiir söylediğini zikretmektedir.

“Bir öpücük kondurdu sevgili dün gece gözüme,
O gitti ama ondan ıslaklık kaldı gözümde.
Benim gözümde kendi yüzünü gördüğü için,
Bir öpücük kondurdu sevgilim gözüme.”⁶⁷

2.2 Melik Togaşâh b. Alparslan

Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın oğlu ve Nişâbur şehri meliki (vali-şehzade) olan Melik Togaşâh, muhtelif rivayetlere göre Selçuklu hanedanı içerisinde şiiri ve şairleri en çok seven ve koruyanlardandı. Şairlerle sürekli irtibat hâlinde olup hizmetçileri bile şairdi.⁶⁸

تا دست قضا چشم مرا میل کشید فریاد ز عالم جوانی بر خواست

“Kaderin eli gözüme mil çektiğinden beri,
Gençlik âleminden feryatlar yükseliyor.”⁶⁹

2.3 Sultan Sencer

Büyük Selçuklu Devleti'nin en kudretli hükümdarlarından biri olan Sultan Sencer'in şiire olan ilgisi ve şairlerle ilişkisi birçok kaynakta zikredilmiştir. Sarayında pek çok şaire yer veren Sultan Sencer'in devri, İran edebiyatının en parlak dönemlerinden birine şahitlik etmiştir.

جهان مسخر من شد چو تن مسخر بضر ب تیغ جهانگیر و گرز قلعه گشای
رای

“Cihanı fetheden kılıç ve kaleleri zapt eden gürzün darbesiyle
Cihan bana boyun eğdi, tıpkı bedenın akla itaat etmesi gibi.”⁷⁰

⁶⁷ 'Avfî, *Lubâbu'l-Elbâb*, 34; Hâlet, “Şâhân-i Şâir: Ehvâlât-i Şâhân”, 60.

⁶⁸ Safâ, *Târîh-i Edebiyât der-İrân*, 20.

⁶⁹ Riyâhî, *Zebân ve Edebi Farsî*, 45.

⁷⁰ Özgüdenli, “Büyük Selçuklu Sultanlarına Ait Farsça Şiirler”, 39-67.

2.4 Nâsıruddin Berkyaruk Şah

Nâsıruddin Berkyaruk Şah, Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan'ın oğludur⁷¹. Şahâbeddin Sühreverdî bir müddet ona öğretmenlik yapmış ve yakınlarında bulunmuştur. Dolayısıyla da "Pertevnâme" adlı risalesini onun adına kaleme almıştır. Berkyaruk Şah, "Hur-u Perizâd" mesnevisinin de yazarıdır.

ز اشراق الهی حاصل آمد
سخن در نظم و نثر آغاز کردم
نشسته بر بساط شهریاری
چو زلف خوبرویان رفته در هم...

هنرهایی که تزیین دل آمد
چو بر اوج هنر پرواز کردم
مرا اول چو خاطر داد یاری
گشادم چشم و دیدم کار عالم

"Gönüllerin süsü olan hünerler ki geldi,
İlahi nurdan hâsıl oldu.
Hünerin zirvesine yükselince
Yazı ve şiir diliyle konuşmaya başladım.
Bana önce huzur verdi ya o sevgili,
Tahta oturan o şahlar şahı.
Gözümü açtım da âlemlerin işine baktım,
Güzel yüzlülerin zülfü gibi karışmış birbirine."⁷²

⁷¹ Abdülkerim Özeydin, "Kılıçarslan II". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, 25: 399-403.

⁷² Riyâhî, *Zebân ve Edebi Farsî*, 41.

2.5 Sultan Gıyâseddin I. Keyhüsrev

I. Keyhüsrev, bilindiği üzere Türkiye Selçuklu Hükümdarı II. Kılıçarslan'ın en küçük oğlu ve veliahdı idi. Bilginleri ve şairleri koruma ve gözetmek hususunda büyük bir gayret gösteren bu Padişah aynı zamanda Farsça şiirler de yazmıştır.

تاج اصحاب ، مجلس	صحت ذات طاهر سموی
اخوی	عزّ اقران یگانی آفاق
صدر اسلام مجد دین اسحاق	آن رفیق عزیز و شایسته
وان چو جان فرشته بایسته	باد تا روز حشر پاینده
حرمت و رقیبتش فزاینده	

“Zatı sıhhatli ismi gibi tertemiz,

Ashabın tacı ve oturulup sohbet edilecek bir arkadaş.

Arkadaşlarının izzeti ve âlemlerde eşsiz bir dost,

İslam'ın kalbi ve İshak dininin azameti

O değerli ve layık arkadaş

Ve o melek gibi bir can dostu

Kıyamet gününe kadar kalıcı olsun hep

Hürmet ve azameti gittikçe artsın hep”⁷³

2.6 Sultan I. İzzeddin Keykâvus

I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220) da şairleri kollayıp gözetken Türkiye Selçuklu hükümdarlarından biridir. Şu güzel Farsça rubaî ona aittir:

بی گریه شبی نگشت	شمع که کنون در سر دل
خندان دهنم	رفت تنم
او نیز رضا داد به گردن زدنم	پروانه که گفت یار غار تو منم

⁷³ Riyâhî, *Zebân ve Edebi Farsî*, 45-46.

“Bir mumum ki şimdi gönül yüzünden eridi tenim
Yüzümdeki tebessüm bir gece olsun geçmedi ağlamaksızın
Kelebek ki dedi mağara arkadaşın benim
O da rıza gösterdi boynumun vurulmasına.”⁷⁴

2.7 Sultan I. Alâeddin Keykubad

Alâeddin I. Keykubad (1220-1237) Türkiye Selçuklularının son büyük hükümdarıdır. Necm Dâye Razî, *Mirsâdü'l 'İbâd* adlı kitabını kendisine ithaf ederek onun ismini bir de edebiyatın diliyle ebedileştirmiştir. Hem şair ve hem de şairlere büyük destek veren, himaye eden bir sultandı. Şu rubai de ona aittir⁷⁵:

چون مست شدم عقل زمن	تا هشیارم بر خردم تاوان
پنهان است	است
وقتی است که اصل	می خور که میان مستی و
زندگانی آن است	هشیاری

“Uyanık kaldıkça aklım hususunda zayıfım.
Mest olunca da akıl benden gizlidir.
Mey iç ki mestlik ve ayıklık arasında
Asıl hayat olan bir an vardır.”

⁷⁴ Riyâhî, *Zebân ve Edebi Farsî*, 49.

⁷⁵ Riyâhî, *Zebân ve Edebi Farsî*, 57.

3. Mutasavvıflar Devri

H VII. asrın ortalarında Moğolların İran'da hâkimiyet kurma sürecinde yaşanan tahribat nedeniyle Türkmen kitlelerle birlikte birçok İranlı sûfi, şair, tarikat pirleri ve yazar da Anadolu topraklarına geçmiş ve orada Fars kültürünün yaygınlaşmasına neden olmuşlardır. Anadolu'ya yönelik bu ikinci göç dalgası Moğol istilasının yayılma gücü ile paralellik arz eder.⁷⁶

Türk edebiyatının gelişiminde önemli bir evre olan tasavvuf edebiyatı da bu göç sürecinde İran coğrafyasında edinilen dinî/mistik tecrübenin izlerini yansıtır. Fars edebiyatından eserlerin taklit ve tercümesinin Türk tasavvuf edebiyatındaki yansımalarına bolca rast gelmek mümkündür.⁷⁷

Anadolu topraklarında İranlı şairler ve arifler eliyle Fars dilinin yaygınlaşması neticesinde Fars edebiyatı, Türkçeyi de etkilemiş ve bu dilin gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur.

Farsçayı en güzel ve edebî tarzda kullanan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Farsça eser verenler halkasının en parlak temsilcisidir.⁷⁸ Mevlânâ'nın eserlerinin, özellikle Mesnevî'sinin Türk edebiyatının kuruluş sürecindeki tesiri büyüktür. Osmanlıların Anadolu'nun siyasi birliğini sağlayarak hudutlarını Anadolu'nun dışında da genişletmeleriyle İmparatorluğun hemen her tarafında, Mekke'de, Mısır'da, Cezayir'de, Macaristan'a kadar bütün Balkanlarda açılan Mevlevî tekkelerinde Mevlânâ'nın eserleri, bilhassa Mesnevî okutulmuştur. Birer sanat ve edebiyat ocağı durumunda olan bu tekkelerden yetişen pekçok şair, zaman içerisinde sanatın, müziğin ve edebiyatın oluşup gelişmesine büyük katkılarda bulunmuşlardır.⁷⁹

⁷⁶ Riyâhî, *Zebân ve Edebi Farsî*, 28, 58; Mehdeviyân- Nasîrî, "Nüfûz ve gösteriş-i zeban ve edebiyat-i farsî der asyây-i sağîr", 1-14; Abdülkadir Yuvalı, "Moğol Harekâtının Anadolu'nun Demografik ve Dinî Yapısı Üzerindeki Etkileri", *Erciyes Üniversitesi, XIII. ve XIV. Yüzyılda Kayseri'de Bilim ve Din Sempozyumu*. VI/59-64. Kayseri: 30 - 31 Mayıs 1996.

⁷⁷ Köprülü, *Türk Edebiyatının İlk Mutasavvıfları*, 1.

⁷⁸ Gemici, "Son Dönem Osmanlı Aydınlarında Farsçanın Tesiri", 167-194.

⁷⁹ Mazıoğlu, "Anadolu'da Türk Edebiyatının Başlamasında ve Gelişmesinde Mevlânâ'nın Yeri ve Etkisi", 190; Aydın, "Farsça Divan Sahibi Osmanlı Sultanları", 46.

Bu dönemde şairlerin haricinde birçok değerli el yazması kitaplar, münşeât dîvânı⁸⁰, mektuplar, yerel belgeler, vakıfnameler de Farsça olarak yazılmış; Fars dili ve edebiyatının Anadolu topraklarındaki etkisi iyice belirginleşmiştir. Nâsiruddin Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca'ferî er-Rugadî el-Münşî tarafından yazılmış olan Târih-i İbn-i Bîbî bunun en güzel ve en önemli örneklerindenidir.

4. Anadolu Topraklarında Fars Dil ve Edebiyatının Gelişiminde Etkisi Olan Akkoyunlu ve Karakoyunlu Padişahları

Türkiye'nin Güneydoğu bölgesinde ve İran coğrafyasında egeyen olan Akkoyunlu (1340-1514) ve Karakoyunlu (1351-1469) devletleri döneminde de Fars dili ve edebiyatının Anadolu topraklarındaki etkisi zikre değerlidir. Karakoyunlu hükümdarlarından şairde Hakiki mahlası ile tanınan Cihan Şah (1437-1468) ve oğlu Pîr Budak da Farsça ve Türkçe şairler yazan ünlü şairlerden sayılmaktadır.⁸¹

Aşağıdaki beyit Cihan Şah'a aittir⁸²:

از لطف دوست یافت بی جد و جهد و
حقیقی مراد دل طاعت و عمل

“Letafet ve incelikten buldu gerçek dostu gönül muradı.

⁸⁰ Münşeât Dîvânı: Divan yazarının veya bir başkasının kaleme aldığı divan hükümleri veya edebiyat, tarih idari ve farklı konularda yazılan mensur yazılara veya şahsi mektuplara denir.

Mustafa İsmet Uzun, “Münşeât” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, 32: 18-20.

⁸¹ Riyâhî, *Zebân ve Edebi Farsî*, 135-136.

⁸² Veyis Değirmençay, *Karakoyunlu Hükümdarı Cihânşâh ve Farsça Şiirleri Divan-ı Hakikî*, (Erzurum: Erzurum Atatürk Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Matbaası, Erzurum, 2004), 62.

Ciddiyet, ceht, itaat ve amel olmaksızın.”

5. Anadolu Topraklarında Fars Dil ve Edebiyatının Gelişiminde Etkisi Olan Osmanlı Padişahları

5.1. Fatih

Osmanlı Dönemi’nde de Farsçanın büyük etkisini görmekteyiz. Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul’u fethini müteakip Bizans sarayının harap hâli karşısından dudaklarından dökülen şu Farsça beyit:

نوبت بوم مي زند بر طارم افراسياب پرده داري مي کند در قصر قيصر عنكبوت

“Alp Er Tunga’nın kulelerinde baykuşlar nöbet tutuyor. İmparatorun sarayında örümcek perdecilik yapıyor.” Osmanlı medreselerinde, resmî yazışmalarda, telif, şiir ve edebiyatta Fars dilinin kullanıldığını aynı canlılıkla kanıtlar niteliktedir.⁸³

Bu dönemde Lütfullah b. Ebî Yusuf Halîmî’nin kaleme aldığı *Nisârü’l-Mülk*, *Bahrü’l-Garâib*, H 872 yılında II. Bâyezid için kaleme alınmış olan Farsça-Türkçe lügattir. Kâtip⁸⁴ Rüstem Mevlevî’nin yazdığı *Vesiletü’l-Makâsid ilâ Ahşeni’l-Merâsid*⁸⁵ gibi pek çok eser buna örnek gösterilebilir.

Osmanlı Dönemi’nde de bir çok şairler, yazarlar, arifler, tasavvuf erbabı kimselerin Fars diline eğilim gösterdiği ve dolayısıyla Osmanlı padişahlarının da bu akımdan etkilenerek Farsça şiirler söyledikleri ve dîvân sahibi oldukları bilinen bir gerçektir.⁸⁶ Osmanlı padişahları Farsça şiirler söyleyecek kadar iyi derecede Farsça biliyorlardı.⁸⁷

⁸³ Riyâhî, *Zebân ve Edebi Farsî*, 143-144.

⁸⁴ Hatib Rüstem b. Abdullah el-Mevlevî, ö. 903. Kütüphane ve Dökümantasyon Daire Başkanlığı sitesinde “Hatip” olarak yer almaktadır.

⁸⁵ Safâ, *Târîh-i edebiyât der-İran*, 113-114.

⁸⁶ Aydın, “Farsça Divan Sahibi Osmanlı Sultanları”, 46.

⁸⁷ Hâlet, “Şâhân-i Şâir: Ehvâlat-i Şâhân”, 215.

5.2. II. Bayezid

Niğbolu Savaşı'nda (1396) Haçlı ordusu karşısında elde ettiği zafer nedeniyle Abbasi halifesinden "Sultan-ı İklim-i Rum (Anadolu ülkesi sultanı)" unvanını alan Yıldırım Bâyezid'in, yenik düştüğü Ankara Savaşı'nda (1402) esir olarak Timur'un huzuruna getirildiğinde şu beyti terennüm ettiği kaydedilmiştir:

هر دود که بالا رود از سینکه چاکم ابری شود و گریه کند بر سر خاکم

"Yaralı gönlümden yükselen her duman

Bir bulut olur da toprağımın başına yağar."⁸⁸

Fatih Sultan Mehmed "Avnî", oğlu II. Bâyezid ise "Adlî" mahlası ile Türkçe ve Farsça şiirler söylüyor ve Fars dil ve edebiyatına çok yakından ilgi duyuyorlardı. Şu şiir II. Bâyezid'e aittir:

لاله صفت صوفی اگر سر کشد با کله سرخ ز فرمانیرس

غرقه بتحون باد کلاه و سرش با دل چون قیرزیزدان بری

"Lale sıfatlı Sûfi eğer isyan ederse

Kızıl başıyla ferman dinlemezse

Başı ve serpuşu kan ile dolsun

Allah'tan uzak katran gibi kalbiyle."⁸⁹

5.3. Yavuz Sultan Selim

Özellikle de Sultan I. Selim'in iyi derecede Farsça ve Arapça bildiği ve konuştuğu bilinmektedir.⁹⁰

⁸⁸ Hâlet, "Şâhân-i Şâir: Ehvâlat-i Şâhân", 217; Riyâhî, *Zebân ve Edebi Farsî*, 216.

⁸⁹ Hâlet, "Şâhân-i Şâir: Ehvâlat-i Şâhân", 218.

Yavuz Sultan Selim'in sofrasında şu Farsça beytin yazılı olduğu nakledilmiştir:

لقمه عافیت از خوان گدایان گرچه بر سفره شاهان بود انواع نعیم
طلبند

“Afiyet lokmasını dilenciler sofrasından talep ederler,

Her ne kadar şahların sofrasında çeşit çeşit nimetler olsa da.”⁹¹

Sultan Selim'in Selîm ve Selimî mahlasında Farsça şiirleri vardır. *Dîvân'*ının iki bin Farsça beyit içerdiği ve çok az Türkçe şiirinin olduğu belirtilmektedir.⁹²

Aşağıdaki Farsça şiir de Sultan Selim'in şiirlerinden sadece birine örnektir:

تا ز استنبول لشکر سوی ایران تاختم تاج صوفی غرقه ی خون
ملامت ساختم

شد غلام همتم از جان و دل والی مصر تا لوی یوسفی در ملک
مصر افراختم

کرد از ملک عراق ان پرده اهنگ حجاز چنگ نصرت را چو در
بزم ظفر بنواختم

ماوراءالنهر از تیغم شده غرقاب خون چشم دشمن را ز کحل
اصفهان پرداختم

آب آمو از سر هر مو روان شد خصم را شد عرق ریز از تب غم
چون نظر انداختم

⁹⁰ Hâlet, “Şâhân-i Şâir: Ehvâlat-i Şâhân”, 218.

⁹¹ Neseb, *Dîvân-i Sultan Selim-i Osmânî*, 26.

⁹² Riyâhî, *Zebân ve Edebi Farsî*, 170.

شاه هند از لشکر فرزانه ام شد پیل مات
بر بساط ملک چون شطرنج دولت باختم

تا چو زر در بوته مهر و وفا ای سلیمی شد به نامم سکه ملک جهان
بگذاختم

“Askerimle İstanbul tahtından hareket edip İran tarafına sefere çıktım.

Sufi tacını melâmet kanına gark ettim.

Mısır valisi can u gönülden azm-ü himmetimin kölesi oldu.

Padişahlık sancağını dokuz feleğin üzerine yükselttim.

Nusret çengini zafer meclisinde çalmaya başlar başlamaz

Bu müjde Irak mülkünden Hicaz’a kadar yayıldı. (Irak ve Hicaz aynı zamanda musiki makamlarıdır.)

Kılıcımdan Mâverâünnehir kana gark oldu.

Düşman gözünü Isfahan sürmesinden mahrum ettim.

Düşmana şöyle bir bakınca gam sıtmasından ter içinde kaldı ve her kılından bir Amû Nehri aktı.

Mülk tahtası üzerinde devlet satrancını oynamaya başladığım zaman

Hind Şahu akıl askerimin karşısında mağlup bir fil hâline geldi.

Ey Selîmî, mihr-ü vefâ potasında altın gibi eridikten sonra

Cihan mülkünün parası üzerine benim ismim yazıldı.”⁹³

Ayrıca şu şiir de ona aittir:

از یار همین درد دلی بیش ندارم من بهردای از زندگی خویش ندارم
نیکوست در ایام جوانی دل خرم اما چکنم چون من درویش ندارم؟
گه گریه و گه ناله و گه زاری و فریاد من چیست کز آن کافر بد کیش
ندارم

یک لحظه نباشد که نگردد دل من خون برجان نفسی نیست که صد
نیش ندارم

شادم برخ وقامت معشوق "سلیمی" پروای بهشت و سرطوبیش
ندارم

“Sevgiliden bu gönül derdinden başka bir nasibim yok,
Kendi hayatımdan bir fayda gördüğüm yok,
Gençlik günlerinde mutlu bir kalp güzeldir
Ama ne yazık ki ben derviş değilim,
Bazen ağlama bazen inleme bazen ağıt ve feryat
Benim o kötü dinli kafirden ne eksliğim var?
Bir an olsun kalbim kan ile dolmadan durmadı,
Yüz dikenin olmadığı bir tek nefes almadı.
Selimî'nin sevgilisinin yüz ve boy posuna aşığım,
Cennet ve Tuba ağacı endişem yok benim.”⁹⁴

5.4. Kanûnî

Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman'a ait şiirler de mevcuttur:

⁹³ Riyâhî, *Zebân ve Edebi Farsî*, 171.

⁹⁴ Hâlet, “Şâhân-i Şâir: Ehvâlât-i Şâhân”, 218.

برجان خارجی زده ام پنجه چون اسد خون حسین می طلبم، یا علی
مسدد

“Ruhtan ayrıldım aslan gibi pençe vurdum,

Hüseyin’in kanını istiyorum Ey Ali”

Başka bir şiiri ise:

دیده از آتش دل غرقه در آبست مرا کار این چشمه ز سرچشمه خراب
است مرا

“Kalp ateşiyle yanan gözlerim yağlarla gömülüdür benim,
Bu çeşmenin işi çeşme başından bozuktur benim.”⁹⁵

.5.III.Murad

Sultan III. Murad’ın da Farsça şiirler söylediği bilinmekte olup aşağıdaki Farsça şiiri de onun terennüm ettiği kaydedilmektedir:

باشد اندر ضمیر شه	ثانیاً کرده می شود
اینها	...انشا
کرد ما را شه کهان و مهان	آنکه چون حضرت خدای
آنکه هر کس که سرنهد بدرم	جهان
به مهم سازیش بپردازم	هست میراث جدم از پدرم
قاصدش نامه رجا آورد	حاجبش را روان روا سازم
سبب میل شد به او ناچار	خان گیلان چو التجا آورد
کرده شد سوي او به لطف نگاه	حرمت سیدی و قرب جوار

⁹⁵ Hâlet, “Şâhân-i Şâir: Ehvâlât-i Şâhân”, 223.

...

خواست چون او پناه از این
درگاه

“İkinci olarak padişahın içindekiler mutlaka inşa edilmeli
Alemlerin Rabbi bizi büyük-küçük herkesin padişahı kıldı
Atamdan babama geçti bu miras
Her kim kapıma gelirse
Mutlaka isteklerini temin ederim.
Kendisine önem veririm.
Gilan padişahı iltica edince
Elçisi bir mektup getirdi bana.
Efendisinin hürmet ve yakınlığını diledi
Biz de ona meylettik çaresiz
Bu dergahtan aman diledi
Kendisine letafet ve yumuşaklıkla muamele edildi.”⁹⁶

Sonuçta denebilir ki Osmanlı Dönemi’nde Anadolu topraklarında Türkçe özellikle de son dönemlerde çok gelişmiş olmasına rağmen Farsça edebî değerini muhafaza ediyor, bir yandan medreselerde öğretilirken diğer yandan şiir sahasında, bazı özel ve resmî yazışmalarda parlak örneklerle canlılığını koruyordu.

I. Murad’ın (Murad-ı Hüdevendigâr)⁹⁷ ve Yıldırım Bâyezid’in yazmış olduğu mektup ve yazışmalar da bunun en açık örneği olup Anadolu topraklarında Farsçanın gelişip yaygınlaşmasında çok önemli etkisi ve katkısı olmuştur.⁹⁸

SONUÇ

Farsçanın Anadolu Türklüğü ve Türk edebiyatı ile etkileşimi ve bu coğrafyada elde ettiği nüfuzun sebeplerini şöyle özetleyebiliriz:

⁹⁶ Riyâhî, *Zebân ve Edebi Farsî*, 171; Hâlet, “Şâhân-i Şâir: Ehvâlât-i Şâhân”, 223.

⁹⁷ Nevâi, *Esnâd ve Mukâtabât-i Târihi-i İran*, 25-27.

⁹⁸ Nevâi, *Esnâd ve Mukâtabât-i Târihi-i İran*, s.37, 49-50, 83, 120.

Konar-göçer yaşam tarzının zorluklarından ötürü yazılı kültürün Türk toplumları arasında yerleşik bir toplum olan Farslılar kadar yaygınlaşmamış olması. Türk toplulukları Orta Asya'dan daha batıya İran coğrafyasına taşındıkça kurdukları devletler çok uluslu bir nitelik kazanmış, bu devletlerin bürokratik kadrolarında ortaya çıkan ortak dil ihtiyacını karşılamada Arapça ve Farsça köklü yazılı geçmişleriyle, oturmuş gramer kurallarıyla daha avantajlı bir konuma sahip olmuştur. Pratik ve pragmatik çözümler üretmede oldukça başarılı olan Türk devlet adamları, bu nedenle resmî dil, bilim ve edebiyat dili olarak Arapça ve Farsçadan yararlanmakta tereddüt etmemişlerdir.

Farsçanın sözlük, şiir ve diğer edebî eserler açısından oldukça zengin olması.

Moğol baskısından aynı şiddetle etkilenen Türk ve Fars halklarının göç ettikleri Anadolu'da karşılıklı etkileşim içerisinde olması.

Türk devlet adamlarının ilim adamı ve sanatkârlara maddi manevi destek olması, nispeten daha geniş bir fikrî özgürlük ortamı temin etmesi.

Farsçanın Arapçaya nispetle çok daha kolay bir dil olması ve özellikle şiir estetiğine uygunluğu.

İran coğrafyasının medeni birikimini tevarüs etmiş çok sayıda aydın, memur ve ilim adamının Selçuklu devlet ve ilmiye bürokrasisinde yüksek görevler icra etmesi.

Anadolu'nun İslamlaşma sürecinde çok önemli roller üstlenen sûfilerin İslam inanç ve kültürünü geniş kitlelere aktarırken özellikle şiir sanatından yararlanmaları ve bu sanatı kullanırken Farsçadan oldukça etkilenmiş olmaları.

Başta Mevlânâ olmak üzere dinî, toplumsal ve edebî tesirleri yüzyıllarca devam eden kişilerin eserlerinde Farsçayı tercih etmiş olmaları.

Anadolu'da kurulan ilk Türk beyliklerinin hâkimiyet sahalarında ortaya konulan ilk eserlerin hemen birçoğunun da Fars diliyle kaleme alınmış olması.

Kaynakça

- Alptekin, Coşkun – Altun, Ara. “Artuklular”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. III/415-419. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Anabasis, Xenophon. *Zendeği-nâme-i Kûroş-i Bozorg*. (Çev.) Hoşyâr Ruhsanî. Encumen-i Pejuhişy-i İran Şehr.
- Arı, Ahmet. “Fars Şiiri mi Farsça Şiir mi? Klasik Türk Şiir Geleneğinin Oluşumu ve Sınırları Hakkında Düşünceler”. *Bilig* (Bahar, 2003), 25/173.
- Arya, Gulam Ali. “Âğâzi Şi’ri Farsi-î derî der serzemin-i Fârs”. *Nâme-i Parsi*, 1375, 2/35-55.
- Ateş, Ahmet. “Anadolu Kütüphanelerinde Mühim Yazmalar”. *Tarih Vesikaları* 1/16 (1965), 163-164.
- Avfî, Muhammed. *Tezkire-i Lubâbu’l-Elbâb*. neş. Edward G. Browne - Mîrzâ Muhammed-i Kazvînî. (Çev.) Muhammed Abbâsî, çap. Mümtâz, Tahran 1361, 24
- Aydın, Şadi. “Farsça Divan Sahibi Osmanlı Sultanları ve Divanlarının Nüshaları”. *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 2/6 (Yaz 2002), 46.
- Bahar, Muhammed Takî: *Sibkşinâsi*. Tahran: İntişârat-i Emîr-i Kebîr, 6. Baskı, 1992.
- Bayram, Mikail. “Anadolu’da Te’lif Edilen İlk Türkçe Eser Meselesi”. *Erdem* 12/36 (Temmuz 2000), 899-906.
- Bayram, Mikail. “Selçuklular Zamanında Tokat Yöresinde İlmî ve Fikrî Faaliyetler”. *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu* (Tokat, 2-6 Temmuz 1986), Ankara: 1987, 31-32.
- Bedrüddin, Muhammed Kâzım. “Nokat-i Kûtah Der Movredi Bustan ve Gülistân-i Sa’dî”. *Dîdar-i Âşina* Tahran 1387 91/20. (Erişim 12.04.2021).
<https://hawzah.net/fa/2021>
- Cahen, Claude. *Le Malik-nameh et l-Histoire des Origines Seldzukides, Oriens* 2 (Paris 1949)31-65 Krşidem, Pre-Ottoman, Turkey.

- Ceyhan, Semih. "Mesnevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XXIX/325-334. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Değirmençay, Veyis. *Karakoyunlu Hükümdarı Cihânşâh ve Farsça Şiirleri Divan-ı Hakiki*. Erzurum: Erzurum Atatürk Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1. Baskı, 2004.
- Dobra, Seyhan. "Türkiye Selçuklu ve Beylikler Devrinde Kitap İthâf Etme Geleneği". *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi* (The Journal of Social and Cultural Studies) II/4 (2016), 107-128.
- Efşar, İrec. "Beyânü's-Sana'at". *Neşriyye-i Ferheng-i İran Zemîn* 5 (1336) 278-458.
- Erdoğan Merçil. *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*. Bilge Kültür Sanat, 8. Baskı, (İstanbul 2013).
- Firûzanfer, Bedüzzaman. "Şi'r ve Şair Rûdeki". *Danışgâhi Edebiyat-i Ulûmi İnsâni*, (Ferverdin 1338), 3-4/96.
- Gemici, Nurettin. "Son Dönem Osmanlı Aydınlarında Farsçanın Tesiri ve İbnülemin Mahmud Kemal (ö. 1957) Örneği". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* (2015), 15/167-194.
- Hacıgökmen, Mehmet Ali. "Hubeyş Bin İbrahim Et-Tiflîsî ve Tıp Alanındaki Çalışmaları". *Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine Mehmet Altay Köymen Armağanı*. Ed. Mehmet Hacı Gökmen. Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 1. Baskı, 2011.
- Hâlet, Ebu'l-Kâsım. "*Şâhân-i Şâir: Ehvâlât-i Şâhân ve Şahzâdegân-i Suhanver ve Ba'zi şueray-i der bâr-i ânân ve ber gozîde-i eş'ari ânân*", Tahrab, İntişarat-i İlmî, (1346).
- İbn Bibi. (*El-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi*) *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye* (*Selçuk-nâme*). Çev. Mürsel Öztürk. C. I. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Millî Kütüphane Başkanlığı Basımevi, 1. Baskı, 1996.
- İpek, Ali. "İlk Dönem İslâmî İlimlerde Önemli Bir Merkez Tiflis". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IV/8 (2017), 73-93.
- İzgi, Cevat. "Hubeyş et-Tiflîsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XVIII/268-270. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Kafesoğlu, İbrahim. "Selçuklu Tarihinin Mes'eleleri". *Belleten*, (1956), 76/475-480.
- Kartal, Ahmet. "Anadolu Selçuklu Devleti Döneminde Dil ve Edebiyat". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* (2008), 1/95-168.

Kartal, Ahmet. "Anadolu'da Farsça Şiir Söyleyen Türk Şairler (XI.-XVI. Yüzyıllar)", *Türkler*, VII. Ankara: 2002.

Kazîmî, Eni. "Âsari Sa'dî". (Erişim 25 Azer, hş.1398).

<https://tarikhema.org/subject/25526/asar-saadi/>

Köprülü, M. Fuat. *Türk Edebiyatının İlk Mutasavvıfları*. Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Baskı, 1976.

Kubâdiyânî, Nâsır-ı Hüsrev. *Sefernâme-i Hekîm Nâsır Husrev*. ed. Muhammed Debîr Siyâkî. Tahran: İntişârât-i Encumen-i Âsârî Millî, 1354.

Kumeylî, Muhtar. "Kamil et-Tabîr, Hubeyş Tiflîsî, Vajehay-i Nadir-i An", (Erişim 12.04.2021). <http://ensani.ir/file/download/article/20120427090048-8070-54.pdf>

Mazıoğlu, Hasibe. *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, "Anadolu'da Türk Edebiyatının Başlamasında ve Gelişmesinde Mevlâna'nın Yeri ve Etkisi".(2009).

Mehdeviyân, Mahbub – Nâsirî, Behrûz. "Nüfûz ve gösteriş-i zebân ve edebiyât-i farsî der asyây-i sağîr". *Bahâristân-i Suhen* 11/26 (payız/kış 1393), 1-14.

Mustafa İsmet Uzun, "Münşeât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XXXII/18-20. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

Neseb, Abdülhüseyn İsmail. *Divân-i Sultan Selim-i Osmânî*. Tahran: Danişgâh-i Âzâd-i İslâmî, 1966.

Nevâi, Abdülhüseyn. *Esnâd ve Mukâtebât-i Târîh-i İrân*. Tahran: İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, I. Baskı, 1370.

Oğuzoğlu, Yusuf. "Dizdar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. IX/480-481. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Özaydın, Abdülkerim – Akçıl, Nesrin Çiçek. "Saltuklular". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XXXVI/54-57. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.

Özaydın, Abdülkerim – Tanman M. Baha. "Dânişmendliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. VIII/469-477. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

- Özaydın, Abdülkerim. "İbn Bîbî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XIX/379-382. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Özaydın, Abdülkerim. "Kılıçarslan II". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XXV/399-403. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002
- Özaydın, Abdülkerim. "Nizâmülmülk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XXXIII/194-196. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Özaydın, Abdülkerim. "Râvendî, Muhammed b. Ali". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XXXIV/471-472. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Özgüdenli, Osman G. "Büyük Selçuklu Sultanlarına Ait Farsça Şiirler". *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 1/2 (Sonbahar 2014), 39-67.
- Özgüdenli, Osman G. "Selçuklu Çağında Dil ve Edebiyat". *Selçuklu El Kitabı*. ed. Refik Turan. 633-635. Ankara: Grafiker, 2012.
- Poyraz, Mevlüt. "Hubeyş et-Tiflîsî'nin Hayatı: Biyografi Denemesi". *Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2018), 65-103.
- Râzî, Necmüddîn-i Dâye Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed Şâhâver el-Esedî. *Mirsâdü'l-ibâd Mine'l-mebde' İle'l-me'âd*. Ed. Hüseyin el-Hüseyinî en-Nî'metüllahî. Tahran: Meclis, 1312.
- Riyâhî, Muhammed Emîn. *Zebân ve Edebi Farsî der kalemrov-i Osmânî*. Tahran: İntişârât-i Pajeng, 1369.
- Sabbağ, Abbas. "Te'sis-i Zeban-i Farsî ber zebâni Turkî Osmanî ve Osmanîhâ". (Erişim 12.04.2021). <http://rdehqani.blogfa.com/post/1>
- Safâ, Zebîhullah. *Târih-i Edebiyât der İran*. Tahran: İntişârât-i Firdevs, 4. Baskı, 1366.
- Savvıdıs, Aleksis G. K. "Selçuklu Sultanı Alp Arslan ve Bizans", *Tarih Dergisi*. Çev. Esin Ozansoy, (2011), 303-314
- Sümer, Faruk – Akçıl, Nesrin Çiçek. "Mengüçlülük". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XXIX/138-143. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Uzun, Mustafa İsmet. "Münşeât" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXII/18-20. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Yazıcı, Tahsin. "Gülistan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XIV/240-241. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

Anadolu Topraklarında Farsça Edebiyatın Kökleri

Yazıcı, Tahsin. "Hâfız-ı Şîrâzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XV/103-106. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

Yuvalı, Abdülkadir. "Moğol Harekâtının Anadolu'nun Demografik ve Dinî Yapısı Üzerindeki Etkileri". *Erciyes Üniversitesi, XIII. ve XIV. Yüzyılda Kayseri'de Bilim ve Din Sempozyumu*. VI/59-64. Kayseri: 30 - 31 Mayıs 1996.